

*Швец О. В.,**старший викладач кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*

НЕВЛАСНЕ ПРЯМЕ МОВЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ ДІЙОВИХ ОСІБ

Анотація. У статті зображені результати дослідження, присвяченого виявленню засобів вираження внутрішнього мовлення персонажів літературних творів. Встановлено, що внутрішнє мовлення може передаватися шляхом використання невластне прямого мовлення дійових осіб, внутрішнього монологу, крапель (внутрішніх реакцій дійових осіб).

Як свідчать дані проведених науковцями різних наукових шкіл досліджень, на позначення явища внутрішнього мовлення в лінгвістиці використовуються різні терміни: «невластне пряме мовлення», «внутрішній монолог», «вільна пряма мова», «внутрішня пряма мова», «внутрішнє мовлення», «відтворена внутрішня дія», «інтрасуб'єктний мовленнєвий акт» тощо.

У нашій розвідці використано традиційний термін «внутрішнє мовлення» на позначення процесу та продукту мовленнєво-розумової діяльності суб'єкта свідомості, відтворених засобами художнього мовлення в художньому тексті. Внутрішнє мовлення розглянуто як інтеграційний комплекс, що може поєднувати в одному факті свідомості різні форми репрезентації цієї діяльності: невластне пряме мовлення, внутрішні рефлексії, внутрішній монолог і внутрішній діалог, а також відтворення персонажних перцепцій разом із думками, інтерпретоване як невербалізоване внутрішнє мовлення.

Дієвим засобом екстеріоризації внутрішнього мовлення є невластне пряме мовлення, що виникло в результаті вдосконалення способів передачі висловлювання персонажів твору та прийомів ведення авторської оповіді. Воно є більш витонченим способом передачі мовлення і думок дійових осіб, властивим лише для тих авторів, які прагнуть проникнути в глибину того, що вони змальовують.

Однією зі специфічних рис невластне прямого мовлення є відсутність у мовленні автора спеціальних слів та зворотів, що використовуються для введення мовлення персонажа в канву твору. У разі використання з'єднувальних елементів ними здебільшого є дієслова на позначення процесу мовлення або мислення, сурядні протиставні або приєднувальні сполучники, а також підрядні сполучники.

Засобом виключного зв'язку авторського мовлення і невластне прямого мовлення виступають вставні слова і сполучення слів, що служать для логічного зв'язку мовлення автора та дійових осіб.

Ключові слова: екстеріоризація, внутрішнє мовлення, невластне пряме мовлення, художній текст, мовлення дійових осіб.

Постановка проблеми. Питання репрезентації мовленнєво-розумової діяльності персонажів, які перебували в центрі філологічних досліджень ХХ століття, і нині залишаються в колі інтересів вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, а також представників інших галузей знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із метою дефініції явища внутрішнього мовлення науковці послуговуються різними термінами: «невластне пряме мовлення» (О. Андрієвська), «внутрішній монолог» (С. Завадовська), «вільна пряма мова» (G. Genette), «внутрішня пряма мова» (О. Гончарова), «внутрішнє мовлення» (Н. Краєвська, К. Кусько, В. Кухаренко), «відтворена внутрішня дія» (Р. Осадчук), «інтрасуб'єктний мовленнєвий акт» (Н. Романишин) тощо. Відсутність єдиного терміна на позначення явища внутрішнього мовлення засвідчує актуальність наукових досліджень у цій царині.

У психології великої популярності набули судження про внутрішнє мовлення, розвинені Л. Виготським [3], О. Леонтьєвим [8], П. Гальпериним [4], П. Блонським [2], Б. Басвим [1] та М. Жинкіним [5]. Ученими була вироблена загальна концепція стосовно організації внутрішньо-мовленнєвої ланки.

Внутрішнє мовлення розглядається видатними науковцями як складний феномен, що відображає процес породження думки і мовлення, тісний взаємозв'язок і діалектичну єдність мови і мислення. У зв'язку із зазначеним поняття внутрішнього мовлення в його дійсному науковому статусі є багатозначним.

У нашій розвідці, в яких внутрішньомовленнєві процеси трактують як складову частину мовно-мовленнєвого механізму, що забезпечує вираження і розуміння смислу, включення засвоєної мови, розгляд мови як провідника інформації, використання її як інструменту спілкування.

Основною синтаксичною формою внутрішнього мовлення більшість науковців вважають чисту й абсолютну предикативність. Своєрідність внутрішнього мовлення суттєво визначається специфікою його смислової будови, яка полягає у згорнутості, скороченості структури і семантики мовленнєвого висловлювання порівняно з зовнішнім мовленням.

Незважаючи на значну кількість досліджень засобів вираження внутрішнього мовлення на матеріалі різних мов, маловивченим залишається питання добору засобів його вираження у творах англомовних письменників, що й зумовило вибір теми нашої статті – «Невластне пряме мовлення як засіб екстеріоризації внутрішнього мовлення дійових осіб».

Мета статті – виявити засоби екстеріоризації невластне прямого мовлення дійових осіб у творах англомовних письменників.

Виклад основного матеріалу. Спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень на розгляд мовних одиниць у когнітивному й комунікативному аспектах визначає пріоритет вивчення різноманітних форм відображення мовленнєво-розумової діяльності мовця в художньому творі. Однією з цих форм є внутрішнє мовлення, яке віддзеркалює у художньо опрацьованому вигляді пізнавальний досвід суб'єкта мовлення (суб'єкта свідомості) – персонажа або автора художнього твору.

Опрацювання результатів досліджень, проведених представниками вітчизняних і зарубіжних наукових шкіл, засвідчило, що на позначення явища внутрішнього мовлення в лінгвістиці використовуються терміни: «невласне пряме мовлення», «внутрішній монолог», «вільна пряма мова», «внутрішня пряма мова», «внутрішнє мовлення», «відтворена внутрішня дія», «інтрасуб'єктний мовленнєвий акт» тощо. Дефініції деяких дослідників взаємодоповнюють одна одну.

У межах нашого дослідження застосовано традиційний термін «внутрішнє мовлення» з метою позначення процесу та продукту мовленнєво-розумової діяльності суб'єкта свідомості, відтворених засобами художнього мовлення в тексті художнього твору. Внутрішнє мовлення було проаналізоване як інтеграційний комплекс, для якого характерне поєднання в одному факті свідомості різних форм репрезентації цієї діяльності: невласне пряме мовлення, внутрішні рефлексії, внутрішній монолог і внутрішній діалог, а також відтворення персонажних перцепцій разом із думками, витлумачене як невербалізоване внутрішнє мовлення.

Одним із засобів екстеріоризації внутрішнього мовлення є невласне пряме мовлення – особливий прийом розповіді, форма передачі чужого мовлення, що поєднує в собі елементи прямої та непрямої мови. Невласне пряме мовлення дає змогу письменнику поєднувати авторську характеристику з самохарактеристикою героя, відтворюючи мовні особливості чужого висловлювання та манеру мовлення дійової особи твору. У невласне пряму мовленні емоційне забарвлення, притаманне прямій мові, передається не від імені літературного героя, а від імені автора, який виражає думки і почуття свого персонажа, поєднуючи його мовлення зі своїм (авторським) мовленням.

Невласне пряме мовлення, за визначенням К. Кусько, – стилістичний прийом та спосіб репродукції мовлення (фактичного або мисленнєвого) персонажа (персонажів або розповідача-персонажа) шляхом лінгвістичної та екстралінгвістичної контамінації суб'єктно-авторських планів, засобами включення до авторського мовлення фактури трансформованої прямої мови персонажів в її різноманітному кількісно-якісному діапазоні та репрезентації [6].

Невласне пряме мовлення виникло в результаті вдосконалення способів передачі чужого висловлювання і прийомів ведення авторської оповіді. Воно є більш витонченим способом передачі, порівняно з прямою мовою, мовлення і думок дійових осіб, властивим лише для тих авторів, які прагнуть проникнути в глибину того, що вони передають. Невласне пряме мовлення є свого роду суміщенням об'єктивного авторського плану та суб'єктивного плану персонажу за умови їх порівняльної рівноваги.

Однією зі специфічних рис невласне прямого мовлення є відсутність у мовленні автора спеціальних слів та зворотів, які використовуються для введення мовлення персонажа в канву твору:

He was a poor thing – had always been a poor thing – no pluck! Such was his thought [9, p. 91].

Якщо автор вдається до використання з'єднувальних елементів, ними здебільшого є дієслова на позначення процесу мовлення або мислення (*to think; to believe, to suppose, to imagine; to intend, to mean, to wonder, to be (to become) thoughtful, to fall to thinking; to muse; to say to oneself*):

He thought: 'That Buccaneer Johnny shan't have it all to himself! It's a pretty tight fit, certainly!' [9, p. 210].

And Dartie thought: 'Women!' [9, p. 210].

... and Dartie thought: 'Ah! he's a poor, hungry-looking devil, that Bosinney!' [9, p. 211].

Then he thought: 'Ah! it's only the peacocks, across the water' [9, p. 229].

Again she thought: 'I'm only wasting my time. This woman will tell me nothing' [9, p. 237].

'That little, thing's at the bottom of it all,' he mused; 'Irene'd never have thought of it herself' [9, p. 51].

'slinking along the wall' as he put it to himself, 'like a great cat' [9, p. 153].

У наведених вище фрагментах звернення автора до дієслів (*to think, to muse, to put to oneself*) акцентує увагу читача на собі екстеріоризації думок персонажів твору.

Характерною особливістю є те, що під час вираження невласне прямого мовлення автор вживає дієслова в минулих часових формах (простих та складних):

And again young Jolyon sighed: 'Am I going on my way home to ask any poor devils I meet to share my dinner, which will then be too little for myself, or, at all events, for my wife, who is necessary to my health and happiness? It may be that after all Soames does well to exercise his rights and support by his practice the sacred principle of property which benefits us all, with the exception of those who suffer by the process' [9, p. 223].

James might have been saying to himself: 'I don't know – life's a tough job' [9, p. 149].

Зміст авторського мовлення на межі з невласне прямим мовленням є, як правило, описом дій чи внутрішнього стану героїв, що робиться з метою підготовки читача до сприйняття думок персонажа, які визначають його поведінку в зображуваний момент. Це може також бути опис явищ, людей, предметів, які викликали роздуми чи емоції героя твору:

'Beastly colour, the smoking-room!' he thought. 'The dining-room is good!' [9, p. 27].

У структурно-семантичному плані найбільш властивими для вираження думок дійових осіб є питальні та окличні речення, що пов'язано з їх посиленням емоційно-експресивним змістом:

'I wonder what he thinks of it?' thought Soames [9, p. 53].

'Then why did she marry me?' was his continual thought [9, p. 55].

'The beggar!' he thought. *'I always knew she'd have trouble with him!'* [9, p. 128].

Структура невласне прямого мовлення може будуватися за кількома типами. Перший тип характеризується тим, що автор відсутній як розповідач, на перше місце висувається герой. Сюди належить так зване класичне невласне пряме мовлення:

And as Nicholas expressed it to himself: 'Cantankerous chap Roger – always was!' [9, p. 20].

And again young Jolyon sighed: 'Am I going on my way home to ask any poor devils I meet to share my dinner, which will then be too little for myself, or, at all events, for my wife, who is necessary to my health and happiness? It may be that after all Soames does well to exercise his rights and support by his practice the sacred principle of property which benefits us all, with the exception of those who suffer by the process' [9, p. 223].

Другий тип невласне прямого мовлення було виділено на підставі того, що основну розповідь веде автор, але час від часу

він дозволяє герою сказати своє слово. Внутрішнє мовлення існує тут у вигляді слів, словосполучень, зворотів, властивих тільки герою твору:

'I wonder what he thinks of it?' thought Soames [9, p. 53].

'Then why did she marry me?' was his continual thought [9, p. 55].

'Cheap or not, I mean to have it,' he thought [9, p. 62].

He was a poor thing – had always been a poor thing – no pluck! Such was his thought [9, p. 91].

'A pair of you,' he thought, but he said nothing [9, p. 174].

«Will she bow to him?» he thought [9, p. 226].

Засобами включення внутрішнього мовлення в контекст виступають сурядні протиставні (наприклад сполучник *but*), приєднувальні сполучники (такі як *and*), а також підрядні *what, that, when, how*. Проведений аналіз тексту твору засвідчив, що у тих випадках, коли протиставний сполучник починає нове речення, він входить до сфери мовлення героя, хоча водночас є формальним засобом зв'язку авторського та внутрішнього мовлення:

*He was as upright – very nearly – as in those old times when he came every night; his sight was as good – almost as good. **But what a feeling of weariness and disillusion** [9, p. 30].*

*It was difficult to refuse! **But why give the thing to him to do?** That was surely quite unbecoming; but so long as a Forsyte got what he was after, he was not too particular about the means, provided appearances were saved. How should he set about it, or how refuse? Both seemed impossible. So, young Jolyon! [9, p. 216].*

*She thought of June's father, young Jolyon, who had run away with that foreign girl. **And what a sad blow to his father and to them all.** Such a promising young fellow! A sad blow, though there had been no public scandal, most fortunately, Jo's wife seeking for no divorce! A long time ago! **And when June's mother died, six years ago,** Jo had married that woman, and they had two children now, so she had heard [9, p. 13].*

У наведених прикладах протиставний сполучник, що входить до складу простого речення, є засобом зв'язку і водночас входить до сфери мовлення героя.

Займенники, вжиті автором у складі речень, є не зрозумілими поза контекстом, незважаючи на граматичну повноту речень, до яких вони включені. Саме ця особливість дає змогу займенникам *he, him* виступати в ролі засобу, що з'єднує внутрішнє мовлення з авторським контекстом:

*But all this time James was musing and now he inquired of his host and brother what he had given for that house in Montpellier Square. **He himself had had his eye on a house there for the last two years, but they wanted such a price** [9, p. 17].*

У процесі аналізу було встановлено, що форми ступенів порівняння прислівників використовуються на початку внутрішнього мовлення для того, щоб підкреслити зв'язок попереднього авторського мовлення з внутрішнім мовленням (тобто показати, з чим проводиться порівняння):

*Dartie, on being told, was pleased enough. **It was better than going down with your back to the horses!** [9, p. 207].*

Вставні слова та сполучення слів можуть використовуватися як виключний засіб у зв'язку з їх вживанням як підсумку роздуму героя, що логічно пов'язаний із попередньою авторською розповіддю:

*He had never taken any care of himself. **So he was dead.** Old Jolyon counted his cigars with a steady hand, and it came into*

his mind to wonder if perhaps he had been too careful of himself [9, p. 25].

Неповнота першого речення у структурі внутрішнього мовлення дає змогу виділити цей тип речень як засіб його включення в контекст. Усі члени речення, окрім питального слова, відновлюються з авторського контексту.

При підключенні внутрішнього мовлення таким способом неповним буває лише перше речення (точніше, лише неповнота першого речення може бути засобом зв'язку):

***The greatest opera-goer of his day!** There was no opera now! That fellow Wagner had ruined everything; no melody left, nor any voices to sing it. Ah! The wonderful singers! Gone! He sat watching the old scenes acted, a numb feeling at his heart [9, p. 29].*

Одним із засобів виділення внутрішнього мовлення в контексті є ввідні слова. Вони належать до включно-видільних засобів і можуть стояти в будь-якій позиції, характеризуючи особливості розвитку думки або мовлення персонажа. У ролі ввідних слів використовуються дієслова на позначення процесу говоріння *told, talk, speak, say, in other words*, а також мислення *thought, become thoughtful, was lost in thought, was lost in a reverie*.

В англійській мові ввідні слова найчастіше стоять у позиції до внутрішнього мовлення:

*She knew what he was thinking. **If Irene had no money she would not be so foolish as to do anything wrong; for they said – they said – she had been asking for a separate room; but, of course, Soames had not...** James interrupted her reverie [9, p. 9].*

Внутрішнє мовлення може виражатися за допомогою узагальнено-особових речень, які виконують видільні функції шляхом формальної та смислової зміни особи:

*This meeting was terrible after all those years, **for nothing in the world was so terrible as a scene** [9, p. 33].*

У наведеному фрагменті часова форма дієслова є однаковою як в авторському, так і у внутрішньому мовленні.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було встановлено, що засобами екстеріоризації внутрішнього мовлення дійових осіб є невласне пряме мовлення персонажів твору, внутрішній монолог та вкраплення (внутрішні реакції дійових осіб).

Опрацювання результатів досліджень науковців дало змогу виявити, що невласне пряме мовлення виникло в результаті вдосконалення способів передачі висловлювання дійових осіб і прийомів ведення авторської оповіді. Невласне пряме мовлення є самостійним реченням або кількома самостійними реченнями, включеними безпосередньо до авторської оповіді, а також одним зі способів передачі чужого мовлення. Зазвичай такі речення йдуть відразу після згадування теми чужого мовлення, розвиваючи її.

Невласне пряме мовлення – більш витончений спосіб передачі мовлення і думок дійових осіб, властивий лише для тих авторів, які прагнуть проникнути в глибину того, що вони передають. Невласне пряме мовлення є свого роду суміщенням об'єктивного авторського плану та суб'єктивного плану персонажу.

Однією зі специфічних рис невласного прямого мовлення є відсутність у мовленні автора спеціальних слів та зворотів, які використовуються для введення мовлення персонажа в канву твору.

У разі використання з'єднувальних елементів ними здебільшого є дієслова, що позначають процес мовлення, мислення (*to think; to believe, to suppose, to imagine; to intend, to*

mean, to wonder, to be (to become) thoughtful, to fall to thinking; to muse; to say to oneself).

Засобами включення внутрішнього мовлення в контекст можуть виступати сурядні протиставні сполучники, зокрема *but*, приєднувальні сполучники, такі як *and*, а також підрядні – *what, that, when, how*.

Як виключний засіб зв'язку авторського мовлення і невласне прямого мовлення використовуються вставні слова і словосполучення, що служать для логічного зв'язку мовлення автора та дійових осіб.

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості дослідження внутрішнього монологу та краплень як специфічного засобу вираження внутрішнього мовлення героїв твору.

Література:

1. Баєв Б.Ф. Психологія внутрішнього мовлення. Київ : Радянська школа, 1966. 191 с.
2. Блонский П.П. Память и мышление. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 298 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва : Лабиринт, 1999. 382 с.
4. Гальперин П.Я. К вопросу о внутренней речи. *Хрестоматия по педагогической психологии*. Москва : Международная педагогическая академия, 1995. С. 23–31.
5. Жинкин Н.И. Язык. Речь. Творчество. Москва : Лабиринт, 1998. 366 с.
6. Кусько Е.Я. Несобственно-прямая речь в современной немецкой литературе : автореф. дис. ... докт. фил. наук. Киев, 1981. 48 с.
7. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова книга, 2004. 261 с.
8. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. 3-е издание. Москва : Смысл; Санкт-Петербург : Лань, 2003. 287 с.
9. Galsworthy J. The man of property. Indian summer of a Forsyte. New York : Ballantine Books, 1972. 420 p.

Shvets O. Experienced speech as a means of characters' inner speech exteriorization

Summary. The article presents the results of the research devoted to the identification of means of internal speech

expression of the literary works' characters. It was established that internal speech can be transmitted by using characters' experienced speech, internal monologue, inclusions (characters' internal reactions).

According to the data of researches conducted by scientists from various scientific schools, different terms are used in linguistics to denote the phenomenon of internal speech: "experienced speech", "internal monologue", "spontaneous direct speech", "internal direct speech", "internal speech", "internal action", "reconstituted internal action", "intra-subject speech act" and others.

In our research we use the traditional term «internal speech» to denote the process and product of speech and thinking activity of consciousness subject, represented by means of artistic speech in a literary text. Internal speech was considered as an integration complex that can combine various forms of this activity representation in one consciousness fact: experienced speech, internal reflection, internal monologue and internal dialogue, as well as the reproduction of personal perceptions with thoughts, which was interpreted as non-verbalized internal speech.

An effective means of internal speech exteriorization is experienced speech, which has appeared due to the improving of the ways to convey the characters' utterance and the methods of conducting the author's narration. It is a more sophisticated way of conveying the speech and thoughts of the characters, which is unique to those authors who seek to understand the depths of what they portray.

One of the distinguishing features of experienced speech is the absence of special words and phrases in the author's speech, which are used to insert the character's speech into the canvas of the work. When connectors are used, they are usually verbs to denote a process of speech or thinking, coordinating conjunctions or adversative and subordinating conjunctions.

The means of exclusive author's speech and experienced speech connection are introductory words and word combinations serving for logical connection between author's and characters' speech.

Key words: exteriorization, internal speech, experienced speech, artistic text, characters' inner speech.